

Vstani, deklica ali Pregljeva novela *Thabiti kumi*

Marjan
Dolgan

Primerjava Pregljevih pripovedi kaže, da je novela *Thabiti kumi** povezana z romanom *Plebanus Joannes*, pravzaprav je njegov predsslepnji del. Pripovedi imata isto glavno osebo, novelistični dogajalni čas je sestavina romanopisnega, ki je ostal takrat nepripovedovan. Novela je torej pripovedno uresničeni časovni odsek romana, ki spada v njegov epilog. Zato je mogoče pojmovati celotni romanopisni (pred-)dogajalni čas kot preddogajalni čas novele, ki ima poleg tega še svojega, neprimerno krajšega. Takšno metabesedilno razmerje ni novost v Pregljevem pripovedništvu, ker obstaja že med romanom *Tolminci* in novelo *Matkova Tina*. Vendar je spet pogojno: novelo je mogoče dojemati tudi brez poznavanja romana, za kar poskrbi novelistični pripovedovalec s tem, da uvrsti v prevladujoče linearno dogodkovno zaporedje še retrospektivno. Uvede ga s pomočjo sanj glavne osebe — Janeza Potrebuježa, ki tako podoživi čudež, storjen že pred desetletji. Takrat je namreč ozdravil svojega bolnega nečaka Petra. Retrospektivno dogodkovno zaporedje podaljša neposredno pripovedovani preddogajalni čas novele, ki se začne na dan svetega Valentina, 14. februarja 1556, pred tretjo popoldansko uro in traja do mraka istega dne.

Dogajalni čas se začne s prihodom zalaškega oglarja, ki pride po Janeza kljub nastajajočemu večeru. Prosi ga, naj nese zakramente hudo bolni sestri Neži. Srečanje med njo in duhovnikom se konča šele naslednje jutro, hkrati pa tudi dogajalni čas, ki je najkrajši izmed vseh obravnavanih Pregljevih pripovedi.

Podogajalni čas se pojavi na absolutnem koncu novele — njegov del je tudi pripovedovalčev čas, kjer je povedano, kako je umrl hlapčič Boštjan, ko je odrasel. Ta je namreč spremljal Janeza na nočni poti k bolnici v tolminske hribe. Iz tega epiloga je razvidno, da je minilo med dogajalnim in podogajalnim časom več desetletij, podobno kot med sanjskim preddogajalnim in dogajalnim časom. Nagibanje pripovedi k časovni simetriji je očitno.

Ker je v noveli *Thabiti kumi* obnovljen kompozicijski vzorec dogodkovnega časa iz dosedanjih Pregljevih pripovedi, se z njim obnavlja njegova znana pomenotvorna funkcija. Prevladujoče linearno dogodkovno zaporedje je spet v skladu s stopnjevanjem dogajanja: tokrat od Janezove zavesti o svoji spolni pomirjenosti in njegove želje po ponovnem čudežu do njegovega poskusa, da bi ga uresničil s pomočjo spolnega akta, kar se konča neuspešno. Retrospektivno zaporedje je spet podrejeno linearnemu, saj le razširja preddogajalni čas z informacijami, ki so potrebne tistemu, ki ne pozna romana *Plebanus Joannes*.

Dogodkovni čas je ostal v noveli *Thabiti kumi* zgodovinski: kratek izsek iz 16. stoletja. Ker je novela pogojno metabesedilno povezana z romanom *Plebanus Joannes*, je mogoče imeti celoten roman za preddogajalni čas novele. Mogoče je tudi samostojno razumevanje novele, saj vsebuje kratko retrospektivno dogodkovno zaporedje iz romana, ki zadostuje za

* Odlomek iz knjige *Kompozicija Pregljevega pripovedništva*, ki bo izšla pri založbi Lipa.

razumevanje novele. Sicer pa se pojavlja v njej kompozicijski vzorec, ki se je izoblikoval že v dosedanjih Pregljevih pripovedih. Kot noveli *Matkova Tina* in *Regina Roža ajdovska*, je tudi *Thabiti kumi* parabola brez poante, zaradi česar sestavlja z obema predhodnicama pomensko najbolj odprto skupino besedil izmed vseh obravnavanih. Preostala so analizirani romani, ki so zaradi svoje poante pomensko bolj zaprti, čeprav temeljita obe skupini besedil na parabolčnosti, katere jedro je poudarjeno linearno dogodkovno zaporedje, s katerim stopnjuje pripovedovalec dogajanje kot zgled.

Ker je mogoče imeti roman *Plebanus Joannes* za prolog k noveli *Thabiti kumi*, potem je njegov dogajalni prostor lahko preddogajalni prostor k novelističnemu. Toda ugotovitev, da imata lahko dva različna odseka dogajalnega časa isti prostor, velja tudi za obe besedili: Tolmin, ki je poglavitni dogajalni prostor v romanu, ohranja pripovedovalec tudi v precejšnjem delu prvega, najdaljšega podpoglavja novele. Sicer pa prevladuje v njej linearni prostor. Ta je razdeljen takole:

— Soba v tolminski hiši glavne osebe, Janeza Potrebuježa, ima isti pomen kot v romanu *Plebanus Joannes*: je prostor njegovega premišljevanja, toda tokrat ne več o oblastniških zadevah, ampak le še o spolnosti, ki ga je vznemirjala že v romanu in ga še vedno, ter o bolezni, ki ga muči na starost. Pripovedovalec ne opisuje sobe, temveč jo samo določi.

— Cerkveni prostor je samo omenjen, posvetnooblastniški pa ne več, kar pomeni, da pripovedovalca ti prostori ne zanimajo več, čeprav jim je posvečal v romanu precej pripovednega časa.

— Bolj se osredotoča na zemljepisno določitev poti med Tolminom in oglarjevo kočjo, kamor odide Janez podeliti zadnja verska tolažila umirajoči oglarjevi sestri Neži. Zato mora prehoditi grapo ob Tolminki, iti mora skozi Korita in Luknjo nad Zadlaščico. To je prostor gorske zgodnjepomladne narave, ki je nevarna popotniku zaradi noči, burje, hudournikov in plazov.

Tudi tokrat obstaja med razviharjeno naravo in od tolminskih premišljevanj razvneto Janezovo notranjostjo paralelizem, s katerim poudarja pripovedovalec — kot vedno doslej — izjemni položaj v osebnini duševnosti.

— Cilj Janezove poti je oglarjeva kočja, toda ne njeni deli, v katerih prebivajo stanovalci (veža z ognjiščem, počrnela soba) — skoznje samo gre, marveč bolničina soba: »mrki prostor« (Ivan Pregelj, *Izbrana dela*, uredil in opombe napisal France Koblar, Celje 1970: str. 176), v katerem leži na »nizk(em), širok(em) ležišč(u), ki je bolj koritu podobno kakor postelji« (Pregelj 1970: 176) Neža. Janez Potrebujež je prosto stopil v njeno sobo, ker mu je to dovoljeval njegov duhovniški poklic. Po njegovih določilih je celo moral obiskovati zasebne, povsem intimne prostore bolnikov, niso pa mu dovoljevala, da bi prestopil posteljni rob in se znašel na ležišču. Toda Janez je storil prav to. S tem je prestopil prostorsko mejo, ki mu je bila dana z njegovim poklicem.

Zato sestavljata kompozicijo prevladujočega linearnega dogajalnega prostora v noveli tri relacije:

i) paralelizem med razviharjeno naravo, skozi katero potuje Janez Potrebujež, in njegovo razvneto notranjostjo;

ii) enaka relacija med prostorom njegove zasebnosti (tolminsko sobo) in prostorom Nežine zasebnosti (njena soba), toda lastnik prvega lahko stopa v drugega bolj svobodno kot lastnik drugega v prvega;

— ker je bolničina postelja najbolj intimi prostorski del, Janez ne sme vanjo, zato obstaja med njo in Janezovo tolminsko sobo asimetrična opozicija, na kateri temelji celotna novela.

Podogajalnega prostora, v katerem se smrtno ponesreči Janezov nekdanji hlapčič Boštjan, pripovedovalec zemljepisno ne določi tako, kot je dogajalnega, ampak le pove, da je bila to »varn(a) pot nad prepad(om)« (Pregelj 1970: 184). Tudi ta kraj je paraliziran, in sicer z bolničino sobo, v kateri je doletela Janeza umska smrt po prestopu prostorske meje (posteljni rob), ki ga je storil, da bi čudežno ozdravil bolnico, kar se ni zgodilo.

Videnjski prostor, ki ga doživlja med potjo k oglarjevi koči Janez, se bistveno ne razločuje od razviharjene narave, skozi katero potuje, zato je »mokr(a) vetrovin(a)« (Pregelj 1970: 194), kot imenuje videnjski prostor pripovedovalec, pomensko manj odločilen paralelizem k prostoru, po katerem gre.

Za dogajanje je odločilnejši sanjski prostor, ker spodbudi dejanje v njem glavno osebo, da ga poskuša, pozneje ponoviti z bolnico:

»Duhovni spi in sanja: Stopil je v mračno izbo. Vidi mater ob otročji zibelci (. . .) in ugame, da je otrok za smrt bolan. (. . .) Pa je duhovnemu neskončno bridko pri srcu. Ščurkov skedenj, Petrček, dobiš, umrl pa ne boš (. . .) In duhovni (. . .) (n)orsko zaklinja bolezen (. . .). Duhovni sliši ihteti mater: „Janez, ozdravil si ga. Svetloba je šla s tvojih rok nadenj, živel bo.“«

(Pregelj 1970: 164)

Zaradi metabesedilnega razmerja med novelo *Thabiti kumi* in romanom *Plebanus Joannes* je očitno, da je novelistični sanjski prostor samo skrčena ponovitev enega izmed delov romanopisnega dogajalnega prostora. Ta je dobil v noveli kot sanjski prostor retrospektivno funkcijo, ker je glede na novelistični dogajalni, linearni prostor preddogajalen. Njegova ponovitev omogoča razumevanje novele brez poznavanja romana.

V noveli ostaja cerkveni prostor obroben. Pripovedovalca zanima zasebni prostor glavne osebe, kjer premišlja o spolnosti in čudežu, s katerim naj bi Janez pomagal sočloveku. Njegov prihod v bolničino sobo je najprej paralelistična prostorska relacija k sobi, iz katere je prišel. Ko pa se znajde v bolničini postelji, nastane asimetrična opozicija med njegovo tolminsko zasebno, toda še vedno cerkvenooblastniško sobo, in bolničino, ki jo je spremenil v svoj intimni prostor v želji, da bi bolnico čudežno ozdravil s spolnim aktom, čeprav mu je bilo to dejanje poklicno prepovedano. Podobno kot v noveli *Regina Roža ajdovska*, kjer se glavni osebi ne posreči spremeniti dogajalnega prostora v prizorišče idilične harmonije, se tudi glavni osebi novele *Thabiti kumi* ne posreči spremeniti ga v prizorišče čudežnega ozdravljenja. Razpadanje dogajalnega prostora, ki sta ga v prvi noveli napovedovala drugostopenjski in slikarsko upodobljeni prostor, ni v drugi noveli napovedano, a ni zato nič manj grozljivo. Pripovedovalčeva pozornost se je dokončno premaknila od izrazitih oblastniških prostorov, ki so značilni za prva analizirana Pregljeva besedila, k njihovem popolnemu razkroju v zadnjih, čeprav so ostale njihove pogloblitve kompozicijske relacije nespremenjene.

Metabesedilno razmerje med romanom *Plebanus Joannes* in novelo *Thabiti kumi* je najbolj očitno v glavni osebi. Ta je namreč v obeh pripovedih ista — tolminski vikar Janez Potrebujež, toda v prvi je še mlad, v drugi pa že ostarel.

Razčlenitev pripovedovanega prostora novele *Thabiti kumi* je pokazala, da se v njej spet pojavlja poglobljena asimetrična opozicija med askezo in spolnostjo, na kateri je temeljil roman *Plebanus Joannes*, a jo je njegov dogajalni konec začasno odpravil. Novela jo ponovno izpostavi, tako da doseže omenjeni razkol vrhunec, ki preseže po svoji ostrini vse podobne v Pregljevem pripovedništvu. Prav to dejstvo pojasnjuje, zakaj ni moglo nastati po tej noveli nobeno večje niti pripovedno zahtevnejše Pregljevo besedilo. Ni bilo več mogoče obnavljati niti stopnjevati iste, toda docela izrabljene kompozicijske in hkrati semantične relacije, ki je, kot je razvidno iz razčlenitve, poglobljena in največkrat prisotna v Pregljevem pripovedništvu.

Ostareli, bolelni tolminski vikar Janez občuti svojo telesno oslabeledost, ki je tolikšna, da ga ne vznemirja več spolni nagon. Proti temu se je moral bojevati v mladosti v skladu s cerkveno zahtevo po askezi kot glavni duhovnikovi lastnosti. Njegova razdvojenost ne izgine: veselje nad biološko pridobljeno askezo se nagiba v obžalovanje nad nemožnostjo spolnega doživljanja. V svojem teološkem razglabljanju sklepa, da je ena izmed lastnosti božje eksistence zdravje, kajti samo iz tega naj bi nastajali čudeži:

»»(...) Ko si na križu umiral (= Kristus, op. M. D.), odrešil si. Ozdravljaj s križa pa nisi. Zato ker po človeški naturi svoji mogel nisi, ki nisi bil v žeblih in pod trnjem zdrav. Ozdravljenje, sem dejal, da je bilo tudi iz Tebe le zdravega. Mar ne berem (. . .), da si čutil moč, ki je šla iz tebe? (...) Kakšna moč? (...) Zdravje, bom rekel, mladost (...), čudež, ki iz bolnega telesa biti ne more, ker bolnega Boga ni in ne bo...««

(Pregelj 1970: 161—162)

V zapleteno teološko premišljevanje ženejo Janeza boleča srečanja z mladimi, umirajočimi bolniki. Svojega poklicnega opravila z njimi ne občuti kot oblastniško dejanje, s katerim bi potrjeval moč verske ustanove, ki ji pripada, marveč kot zbujevalec lažnih iluzij o čudežu, ki ga začnejo pričakovati bolniki, kadar jih obišče (prim. Pregelj 1970: 162—163). Tako poistoveti — ne glede na heretičnost, kar je njegov sklep z vidika verske ustanove, katere poslušni pripadnik bi moral ostati — mladost s spolnostjo, to pa z zdravjem, ki da ima lahko sposobnost božjega, čudežnega ozdravljenja sočloveka:

»»(...) Tožim in se jočem za mlado krvjó. Mesenost jo blodi, hudič jo kuha, da polje in vpije po odpočitku v ženski. Naj jo poja, naj ji kuri! Pa je mlada, pa je zdrava in polna. Ima, če je z božjim blagoslovom kvašena, nevidno bližnjemu v pomoč prelita, iz Tebe, če le hočeš in dopustiš, čudodelno moč, amen.««

(Pregelj 1970: 163)

Ker se Janez odmakne v svojem teološkem premišljevanju od nauka verske ustanove, postane pasivni upornik proti njej, aktivni pa ob prvem obisku na smrt bolne osebe. Ta je oglarjeva sestra Neža, ki se najprej upira,

da bi sodelovala pri verskem obredu, ki naznanja njeno skorajšnje smrt. Janez jo prepriča s pripovedjo o biblijski Jairovi hčeri, ki je umrla, toda Kristus jo je obudil z besedama »thabiti kumi« — »spreglej in vstani!« (Pregelj 1970: 181.) Hkrati vikar veruje, da bo Nežo čudežno ozdravil s pomočjo spolnega akta, v katerem naj bi se prelilo življenje iz njegovega zdravega telesa v bolno:

»V trenutku je sivi vikar eno samo neskončno koprnenje, psalm do visokih nebes, sproščen v prečudni, nadzemeljski sli, brez besede, brez razuma in telesnega občutja. Ne véruje, a je sama vera, ne upa, a je ves v dopolnjenju, ne ljubi, in je ves minil in brezkončnem usmiljenju (...) Bog bo obudil čudež po njem s svojo močno sveto besedo, (...) z močjo, ki se bo prelila iz njegovega telesa v bolno žensko, v tem strašnem novem zakramentu (...)»

Tako je ves onstran; večji, višji, močnejši mimo nebeških moči, srečen in blagoslovljen do smrti. Nepoznano ugodje se mu preliva iz duše v telo, v vse čutnice mu grabi nekakšna sveta poltenost, narašča, kipi in vpije po skrivnostnem spočetju. Vedno bolj krčevito ga prižema in vleče ženska nase, na svoje žalostno, lepo in mlado in neusmiljeno golo telo (...) In duhovni se osvešča za novi zakrament, moli, kakor še ni molil:

»Sveti, Močni, Nesmrtni! Athanatos! Ischyros! Naj živi ta žena! Ti hočeš, Ti daješ, si hotel in boš dal. Po meni, po jalovem in starem, ki hočem umreti zanjo! Gospod! *Thabita kumi!*«

(Pregelj 1970: 182—183)

Toda čudež se ne zgodi: Neža umre pod Janezovim telesom. Pokojnica in preživeli vikar ostajata še vedno v asimetrični opoziciji, ki je obstajala že pred Nežino smrtjo, vendar je takrat zajemala naslednje elemente: oblastnik in podložnica, zdravje in bolezen, moški in ženska. Razcepljenost na askezo in spolnost, ki jo je hotel Janez preusmeriti v pomoč sočloveku, ga uniči. Svojo ambivalentnost je kompenziral v altruizem, katerega neuspeh je povzročil Janezovo umsko omračenost. Zaradi nje bo izgubil svoj oblastniški položaj, kar napoveduje reakcija Nežinega brata oglarja, ki prestreže neuravnovešenega vikarja (prim. Pregelj 1970: 184).

Poleg Neže in oglarja so bili Janezovi podložniki še Nežina starša in noseča sosedka, ki je stregla bolnici. Po svojem podložništvu so medsebojno paralelizirani, z vikarjem pa jih povezuje asimetrična opozicija, ki se po Janezovem duševnem zlomu preobrne: ker ne more več komunicirati s svojo okolico, postane podložnik, za katerega morajo (po)skrbeti njegovi nekdanji podrejeni.

Zunaj zgornje relacije ostane Nežin bebasti brat. Janez ga istoveti zaradi njegove grozljive zunanosti s hudičem, dejansko pa napoveduje Janezov neuspeh. Ko se ta res zgodi, je z bebčevo omejenostjo paralelizirano Janezovo duševno stanje. Zaradi tega bo dobil vikar — podobno kot bebec v oglarjevi družini — odrinjen položaj v ustanovi, v kateri je deloval, preden je prišel v oglarjevo hišo.

Funkcijo Janezovega pomočnika ima deček Boštjan, ministrant, sicer pa sirota v vikarjevi oskrbi, podobno kot je bil nekoč Janezov nečak Peter (prim. Pregelj 1970: 159—160). Zaradi skrbništva za Petra in Boštjana ter

njune smrti, s katero se konča njuno mladostno uživaštvo (prim. Pregelj 1970: 184), sta obe najbližji podrejeni Janezovi osebi paralelizirani.

Tudi v tej noveli so sanjske osebe dvovrstne.

Prve so prevzete iz budnega življenja: takšna sta Janezova sestra Polona in njen bolni sin Peter, ki naj bi ga Janez čudežno ozdravil v svoji mladosti, česar se domisli šele v svoji starosti. To ga spodbudi k novemu poskusu pri bolni Neži. Tokrat imata Polona in Peter retrospektivno funkcijo, ker vikar ob njiju sanjsko podoživi davni, mladostni dogodek, ki je sicer nekoliko drugače pripovedovan v romanu *Plebanus Joannes*, kar spet priča o metabesedilni povezanosti obeh pripovedi (prim. Pregelj 1970: 164—165). Nekdanja čudežna ozdravitev nečaka Petra sestavlja z neuspešnim poskusom Nežine ozdravitve asimetrično opozicijo, ki pomeni neodpravljivo nasprotje med mladostjo in starostjo, o katerem je Janez najprej samo premišljal, potem pa ga je tudi usodno izkusil.

V drugo skupino sanjskih oseb spadata Kristus in hudič; pomen prvega je povezan predvsem z askezo, pomen drugega pa s spolnostjo (prim. Pregelj 1970: 168). To je Janez načelno prekategoričiral na vitalistično raven, ki naj bi pripadala Kristusu, toda vikarjev poskus čudeža tega ni potrdil: neuspeh pomeni po vikarjevem pojmovanju zmago hudiča, toda vikar razglasi v svoji umski prizadetosti:

»(. . .) Ni angelov, hudiča pa tudi ne.« »Ne hudiča ne angela,« ponavlja venomer (. . .) . . .«

(Pregelj 1970: 184)

Njegovo izjavo je mogoče pojmovati kot zanikanje idej, ki so ga spodbudile k poskusu čudeža.

Biblijska, vendar ne sanjska oseba, je Jairova hči, ki jo je Kristus obudil od mrtvih z besedama »Thabiti kumi!« (»Spoglej, vstani!«). Ker pomeni Janezu vzor čudeža, obstaja med biblijsko obujenko in bolno Nežo paralelizem, glede na Nežino smrt pa asimetrična opozicija, ki razodeva razkol med bibličnim čudežem in nemožnostjo, da bi ga Janez ponovil (prim. Pregelj 1970: 178, 181).

Novela *Thabiti kumi* je pogojno metabesedilno povezana z romanom *Plebanus Joannes*, ker ohranja isto glavno osebo. Vendar novela ne poudarja kompozicijskih relacij med vikarjem Janezom ter posvetnimi in cerkvenimi oblastniki, marveč izpostavlja njegovo notranjo asimetrično opozicijo med askezo in spolnostjo, ki je bila opazna pomenotvorna relacija že v romanu *Plebanus Joannes*. V noveli je tako poudarjena, da prekaša vse enake opozicije iz analiziranih Pregljevih pripovedi. Janezu ne pomeni spolnost več greha, ker jo poistoveti z vitalizmom, ki naj bi bil sposoben čudežno ozdravljati bolnike. Kot takšna ni spolnost v nasprotju s Kristusovim naukom. Z načelnim premišljevanjem o čudežnem ozdravljenju s spolnim aktom, zlasti pa z njegovim poskusom uresničitve, je Janez zavrnil norme ustanove, ki ji je nekoč poslušno služil, in postal upornik. Toda neuspeh njegovih uporniških nazorov ga tako prizadene, da se mu omrači um, to pa ga nedvomno obvaruje kazni. Takšna radikalizacija pogloblitve kompozicijske relacije v glavni osebi z ustreznimi pomenskimi implikacijami, daje tej Pregljevi noveli izjemno vrednost: *Thabiti kumi* sodi poleg *Matkove Tine* in *Regine Rože ajdovske* v vrh Pregljeve novelistike.